

ציבור בשעת מבחן: המקרה של מעפילי "אקסודוס"

אביבה חלמיש

אניית ההעפלה שנודעה בשם הרו-לשוני "יציאת אירופה תש"ז"- "Exodus 1947" (להלן - "אקסודוס"), הפליגה ב-11 ביולי 1947 מן הנמל הצרפתי הקטן סט (Sete) לעבר ארץ-ישראל, ועליה כ-4,500 מעפילים. [1] אור ליום 18 ביולי תקפו משחתות הצי הבריטי את האנייה, חיילים זינקו לסיפונה ובמשך למעלה משעתיים התחולל עליה קרב, שבמהלכו נהרגו שני מעפילים ואיש צוות אמריקני. בסופו של דבר השתלטו הבריטים על האנייה, ובשעות אחר הצהריים של יום ששי (18 ביולי) נכנסה "אקסודוס" לנמל חיפה. המעפילים ירדו ממנה והועברו לשלוש אניות גירוש, שהיו אמורות לקחת אותם לקפריסין, לשם גורשו כל המעפילים שנתפסו בדרכם לארץ-ישראל מאז אוגוסט 1946.

בקיץ 1947 החליטו הבריטים לפתוח שלב חדש במלחמתם בהגירה הבלתי-לגאלית לארץ-ישראל, שעיקרו - העתקת זירת הבלימה של ההעפלה מחופי ארץ-ישראל לנמלים מהם הפליגו אניות המעפילים. אניות הגירוש שהסיעו את מעפילי "אקסודוס" לא הגיעו לקפריסין, אלא המשיכו לאה, לצרפת. ב-29 ביולי הן הטילו עוגן מול העיר פורט דה בוק (Port de Bouc), ומשלחת צרפתית רשמית הזמינה את המעפילים לבוא בערי צרפת. המעפילים השיבו בשלילה, והתמידו בסירובם לרדת במשך למעלה משלושה שבועות. או אז הציבו בפניהם הבריטים אולטימטום - אם לא ירדו תוך 36 שעות מן האניות, יוסעו לגרמניה, ושם, כך היה מובן לכל, יורדו גם נגר רצונם. המעפילים נשארו איתנים בהחלטתם לא לרדת, ולמחרת, 22 באוגוסט, הרימו האניות עוגן ויצאו לדרך. ב-8 וב-9 בספטמבר הורדו המעפילים בנמל המבורג, הובאו למחנות שהוכנו במיוחד עבורם, ושוב דחו את ההצעה להיכנס לצרפת, הפעם בדרך היבשה. תוך זמן קצר החלה "העלייה השנייה" של מעפילי "אקסודוס" ארצה בדרכים שונות, וכשנה לאחר גירושם לגרמניה כבר נמצאו כולם במדינת ישראל הצעירה.

למעשה, וקצר המצע מלגולל את פרטי הדיון וההוכחה, בהחזרת מעפילי "אקסודוס" לצרפת נכנסה בריטניה כמעט ביוזמתם ל-no win situation, בו המפתח להצלחה כלל לא היה בידה אלא בידי צרפת. וממשלת בריטניה ציפתה, שנמשלת צרפת תיטול חלק בפעולה שנועדה, בין היתר, ללמד אותה, את צרפת, לקח. הממשלה הצרפתית הסכימה, באופן חד-פעמי ויוצא מן הכלל, לאפשר למעפילים להיכנס לצרפת, אך סרבה לאצם לרדת מן האניות לחוף, ואף לא התירה לבריטים להפעיל כוח לשם כך. עמדתה זו של ממשלת צרפת חרצה, במידה רבה, את גורל המערכה. שלא כמו בחיפה ובהמבורג, שם יכלו הבריטים לנהוג כרצונם, הרי בפורט דה בוק היו ידיהם כבולות. משירד השימוש בכוח מעל הפרק, היתה ההתמודדות בין הצדדים שקולה יותר, והמעפילים, כך אפשר לאמר, "שיחקו במגרש הביתי שלהם".

זרעי הכשלון הבריטי בפרשת "אקסודוס", שהיו טמונים בה מטבע ברייתה, ואשר נבטו הודות לעמדתה של צרפת, ליבלבו לכלל נצחון לעניין הציוני בזכות

Walls: America and the Refugee Crisis (University of Massachusetts, 1968), pp.3-26.

7. Bruce M. Mohler to T.F. Mulholland, May 14, 1934 (The Archives of the Center for Migration Studies, Staten Island, N.Y. the papers of NCWC, box 82. Hereinafter, CMS, NCWC).

8. חיים גנזי, יועץ ומקים: היועץ לצבא האמריקני ולשארית הפליטה (מורשת - ספריית פועלים, 1987) ע"מ, 14, 11.

9. American Christian Committee for Refugees, NewsCast, 8 (March-April 1947), p.1.

10. See, CRALOG Report, October 1, 1947 (The Archives of World Council of Churches, Geneva, the papers of Church World Service, 1945-1957); The achievements of CROP (Christian Rural Overseas Program), Church World Service (CWS), Minutes of the Annual Meeting, February 16, 1949 (PHS, NCC-CWS, RG-8, S-8, box 82, Executive Committee, 1951).

11. Dinnerstein, America and the Survivors, chapter 5.

12. Ibid., chapter 7.

13. George G. Hexter to S.R.S. June (n.d.) 1948 (American Jewish Archives, New York City, the papers of I.M. Engel, Citizens Committee for Displaced Persons, Legislation, 1948-1950. Hereinafter, AJC, Engel, CCDP).

14. Abraham G. Duker, "Admitting Programists and Excluding their Victims," Reconstructionist, 14 (October 1, 1948), pp.21-27; ---, "The DP Scandal Reviewed," The Day, July 25, 1948; David W. Nussbaum, "DP Camps Swarm with Pro-Nazis," The New York Post, November 19, 21, 1948.

15. "Letters to the Times", The New York Times, January 12, February 3, 1949; David Martin, "Jews, Christians and Collaborators," America, 78 (January 1, 1949), 344-345; Cordelia Cox to C.E. Krumbholz, January 26, 1949 (ACRL, NLC-LRS, Ethnic Germans, 1948-1951).

16. C.E. Krumbholz to M.F. Markel, February 9, 1950 (ACRL, NLC-LRS, Baltic Legion, 1950).

17. Cordelia Cox to Empie and Krumbholz, April 22, 1950 (ACRL, NLC-LRS, Baltic Legion, 1950).

18. Herve J.L. Heureux to Cox, September 13, 1950 (ACRL, NLC-LRS, DPC, 1948-1950).

19. Joseph M. Proskauer to Irving M. Engel, March 9, 11, 1949 (AJC, Proskauer papers, DP Immigration, 1946-1953).

20. Proskauer to Cardinal Spellman, February 23, 1949 (AJC, Proskauer, DP Immigration, 1946-1953).

21. LRS, "Data Prepared for the DPC to be Used for the Historical Study of the Voluntary Agencies and the DP Program," February 14, 1952 (ACRL, NLC-LRS, US Government, DPC, 1951-1952).

22. The New York Times, January 12, February 3, 1949; "Screening DPs," America, 78 (December 1, 1948), p.251;

הערות

1. הדברים המובאים כאן הם פרי מחקר שערכתי במסגרת הפרוייקט הבין-אוניברסיטאי לחקר ההעפלה ע"ש שאול אביגור. ספר המסכם מחקר זה יופיע בקרוב תחת הכותרת: "אקסודוס": הסיפור האמיתי.
2. תיאור מפורט של מהלך הקרב מצוי ב- Public Record Office [להלן - PRO], בתיק Adm.1/20685. על התנהגות המעפילים וגילם של הלוחמים ראה - ב' חבס, הספינה שניצחה [מהדורה שנייה], תל-אביב תשי"ד [להלן - חבס], עמ' 54, 161-162, 276-278.
3. על המצב באניות מסופר במקומות שונים, למשל: "יומן אקסודוס", ילקוט מורשת, ח (מארס 1968), עמ' 84-103 [להלן - "יומן אקסודוס"]; דיווח מאת איש הקונסוליה הבריטית במרסיי, PRO - FO 371/61821, 1.8.47. סקירת כיסוי הפרשה בעיתונות הצרפתית, שדר משגרירות בריטניה בפאריס למשרד החוץ בלונדון, PRO - FO 371/61819, 30.7.47.
4. חישוב מספר היורדים נעשה על-פי מקורות אחדים: מסמכים ב- PRO - FO 371/61822; העולם, 14.8.47; "יומן אקסודוס"; לארנון מיסער, 23.8.47, ארכיון תולדות ההגנה [להלן - את"ה] 14/535.
5. צבי כצנלסון (מירי), "יציאת אירופה תש"ז", ספר השומר הצעיר, ב', מרחביה 1961, עמ' 612-614; מרדכי פאיר בראיון לקול ישראל, 5.4.64, את"ה 4744; Ruth Gruber, Destination Palestine: The Story of the Haganah, Ship Exodus 1947, New York 1948; מאיר שורוק, "מיומנו של איש ההגנה על אוניית הגירוש 'אושן ויגור'", בתפוצות הגולה, 3 (34, סתיו תשכ"ו-1965), עמ' 84, 87.
6. שדר ממשרד המושבות לכווין, 14.8.47, PRO - FO 371/61822; העולם, 14.8.47; "יומן אקסודוס" 4.8.47 (ארכיון מורשת D.2.190. ראה גם הערה 11 להלן); מכתב מסקנדי, 20.8.47, חבס, עמ' 205.
7. שדר ממשרד החוץ בלונדון לקונסוליה הבריטית במרסיי, 29.7.47, PRO - FO 371/61819; ידיעה מפאריס שנפסלה על-ידי הצנזורה בירושלים, לדלפי, 23.7.47, את"ה 14/533.
8. ממרכז "ההגנה" באירופה [לאניות, 21.8.47], ארכיון מורשת C.17.6; את"ה 14/713.
9. ארכיון מורשת D.1.5943.
10. סיכומיהם של הבריטים על תקופת השהייה מול פורט דה-בוק מרוכזים בתיק PRO - Adm.1/20684.
11. "יומן אקסודוס", 13.8.47; מכתב של מעפיל, י"ט מנחם אב תש"ז [5.8.47], חבס, עמ' 172; מכתב מצבי, לייבל, מאיר, 17.8.47, חבס, עמ' 211-212. האיום בחיסול בחוף - "יומן אקסודוס" 9.8.47. הקטע המודגש בקו הושמט מהנוסח שפורסם בילקוט מורשת. היומן במלואו שמור בארכיון מורשת, D.2.190. לגבי הבריטים ראה הערה 10 לעיל.
12. מאיר יערי, בדרך ארוכה, מרחביה 1947, עמ' 288-289.
13. שאול אביגור, עדות, נרשמה ע"י ברכה חבס, 7.3.59, את"ה 3403/278.
14. גם המעפילים שנטלו חלק במה שנודע כ"פרשת לה-ספציה", שמתרחשה באיטליה באביב 1946, עמדו במבחן בכבוד. ראה יהודה סלוצקי, ספר תולדות ההגנה, כך שלישי חלק שני, תל-אביב תשל"ב, עמ' 1123-1130.
15. ראה בעניין זה, חיים יחיל, "פעולות המשלחת הארץ-ישראלית לשארית הפליטה 1945-1949", ילקוט מורשת לא (אפריל 1981), עמ' 144.
16. נחום שמי, ראיון ב"קול ישראל", 5.4.64, את"ה 4744. שדמי, שדבריו נאמרו כ-17 שנה לאחר האירועים, דיבר על תקופת הכנה של שבועות אחדים, בעוד שלמעשה מדובר בימים ספורים בלבד. וראה גם עדותו של אורי גורן (23.7.67), את"ה 4659.

אונרר"א בסבך האילוצים הבין-לאומיים:

מעצמות המערב והעקורים

אריה יוסף כוכבי

לאחר גמר מלחמת העולם השנייה היתה שאלת המדיניות כלפי העקורים היהודים מקור לחילוקי דעות ולמתיחות בין בריטניה ובין ארצות הברית. המחלוקת שהחריפה והלכה התפתחה למאבק כוחות בין הבריטים לאמריקאים בשאלת מדיניות אונרר"א כלפי העקורים היהודים. אינטרסים מנוגדים הקשו על שני הצדדים להתפשר: מצד אחד הפיכת בעיית העקורים היהודים לנושא אלקטורלי בארצות הברית, ומצד שני שאיפתם של הבריטים לשים קץ להגירה הבלתי-לגאלית, כלשונם, של יהודים ממזרח אירופה ומרכזה לארץ-ישראל. תנועה זו הסתייעה בין השאר בידי עובדי אונרר"א.

אונרר"א - סוכנות הסעד והשיקום של האומות המאוחדות, נוסדה רשמית ב-9 בנובמבר 1943 בבית הלבן בהשתתפות 44 נציגים של האומות המאוחדות. הארגון התמקד בהגשת סיוע למדינות שהיו במצוקה כלכלית וסייע לטפל במיליוני עקורים וברפטריאציה שלהם. מדיניות הארגון עוצבה בפועל על ידי הוועד המרכזי. סמכויות ניכרות הוענקו למנהל הכללי. תפקיד זה ניתן לאמריקאים, שהיו אמורים לממן 40 אחוז מתקציב הארגון. סך כול התרומות לאונרר"א, בכל שנות קיומו, נאמדו ב-3,873,000,000 דולאר. מהם תרמה ארצות הברית כ-74 אחוז ובריטניה כ-17 אחוז.¹

בחודשים הראשונים לאחר גמר המלחמה לא היתה אונרר"א ערוכה להתמודד עם המשימות העצומות של הטיפול במיליוני העקורים והפליטים וברפטריאציה שלהם. חלפו כמה חודשים עד שהשלים הארגון לגייס כוח אדם מיומן ולהכשירו. על פי ההסכמים, שנחתמו בחורף 1945-1946 בין אונרר"א ובין שלטונות הכיבוש הבריטים, האמריקאים, והצרפתים בגרמניה היה הארגון כפוף לשלטונות הצבא בכל אזור ואזור. שלטונות הצבא היו ממונים על שמירת הסדר, על רכישת האספקה הבסיסית וחלוקתה ועל מתן מגורים. אונרר"א קיבלה על עצמה לנהל את המחנות, לדאוג לשירותי בריאות ורווחה, לבידור להדרכה מקצועית, ולספק אספקה משלימה.² בסוף 1945 הפעילה אונרר"א שני שלישים ממרכזי האיסוף והמחנות במערב גרמניה, שבהם שהו כ-75% מכלל העקורים. ככל שנקף הזמן גברה השפעתו של הארגון על הנעשה במחנות.

חילוקי הדעות בין וושינגטון ללונדון בשאלת מעמדם הלאומי של העקורים היהודים העמידו את הנהגת אונרר"א במצב בלתי נסבל לדברי אחד מעובדיה הבכירים, שכן ארגון בין-לאומי נאלץ לנקוט במדיניות שונה בכל אזור כיבוש.³ בתזכיר שהפיעה נציגות בריטניה באונרר"א, לבקשת משרד החוץ הבריטי, נאסר על הארגון לטפל ביהודים כקטגוריה לאומית נפרדת. בלונדון התנגדו בתוקף להפרדת העקורים היהודים משאר העקורים מחשש להשלכות שיהיו לכך על שאלת ארץ-ישראל הבריטים סברו, ששאיפת העקורים היהודים להתרכז במחנות נפרדים ונכונותם לוותר על אזרחותם קשורים למאבק הציוני ולרצונם להגר לארץ-ישראל.⁴ מדיניות זו לא היתה מקובלת על האמריקאים, שריכזו את העקורים היהודים במחנות נפרדים. בושינגטון טענו, כי אין בהפרדת העקורים היהודים משום קבלת החלטה שהם לא יחזרו לארצות מולדתם. היהודים המתגוררים במחנות נפרדים חופשים להחליט בכל עת שהיא על שובם לביתם. האמריקאים הדגישו, כי בניגוד לטענות הבריטים מדיניות זו עולה בקנה אחד עם החלטות אונרר"א.⁵

**דברי
הקונגרס העולמי
העשירי
למדעי היהדות**

ירושלים, ט"ו-כ"ג באב תשמ"ט
16-24 באוגוסט 1989

חטיבה ב
כרך ראשון
תולדות עם ישראל

האיגוד העולמי למדעי היהדות
ירושלים תש"ן

1000-2104-3182
XBM.A49 10/2 Pt.1 1989/90
דברי הקונגרס העולמי למדעי היהדות
020585